

EL TRAM DE LA VIA AUGUSTA DES DEL MIL·LIARI DE VILASSAR DE MAR FINS A L'ENTRADA D'ILURO

JOAN FRANCESC CLARIANA ROIG

Grup d'Història del Casal, Mataró

Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró

Resum

La troballa d'un mil·liari romà a Vilassar de Mar va demostrar definitivament que, la Via Augusta, tenia un ramal que transcorria pel llarg de la comarca del Maresme que, en aquells temps llunyans, formava part de la Laietània.

En aquesta comunicació es fa una valoració de les troballes arqueològiques enregistrades al llarg del trajecte que va des d'aquell punt de Vilassar de Mar fins a l'entrada a la ciutat romana d'*Iluro* (actual Mataró).

Paraules clau: època romana, vies de comunicació, necròpolis, *villae*, *Iluro*.

Introducció

La Via Augusta i més tard, el Camí del Mig, va ser, i encara ho és, un dels eixos principals de comunicació del Maresme, sobretot com veure en el sector entre Vilassar de Mar i Mataró.

Figura 1.- Traçat de la Via Augusta entre Vilassar i Mataró, amb indicació de les zones arqueològiques (sobre la base cartogràfica d'ICGC).

La implantació del ramal costaner d'aquesta via entre els anys 8 i 9 aC, de ben segur, fou un element dinamitzador de l'economia i les comunicacions terrestres de la comarca.

Al voltant i en les proximitats de la via, s'hi establiren diferents assentaments i sobretot, te lloc la seva ocupació com a zones de necròpolis, ja que la Llei de les Dotze Taules imposava, durant l'època romana, l'obligació, per raons higièniques, de portar a terme la realització dels enterraments als afores de les ciutats i al peu de les vies de comunicació.

Per a major claredat en l'exposició de la present comunicació, hem dividit l'espai estudiat, partint del punt del mil·liari de Vilassar de Mar, en deu zones¹ (Figura 1), les quals veiem tot seguit:

ZONA 1

Jaciment 1.- Can Vilalta

A l'any 1954, en un moviment de terres ocasionat amb motiu d'aplanar els camps, es va localitzar, trencat, un fragment de mil·liari romà. Poc temps després, impulsada per la Comissaria Local d'Excavacions i a càrrec de Marià Ribas, amb l'ajut de Lluís Guardiola, i amb la col·laboració de Jesús Illa i altres afeccionats de Mataró, es porta a terme una excavació arqueològica extensiva on es posà al descobert un tram de la via romana, la part inferior del mil·liari i una àrea d'enterraments i monuments funeraris (Figura 2).

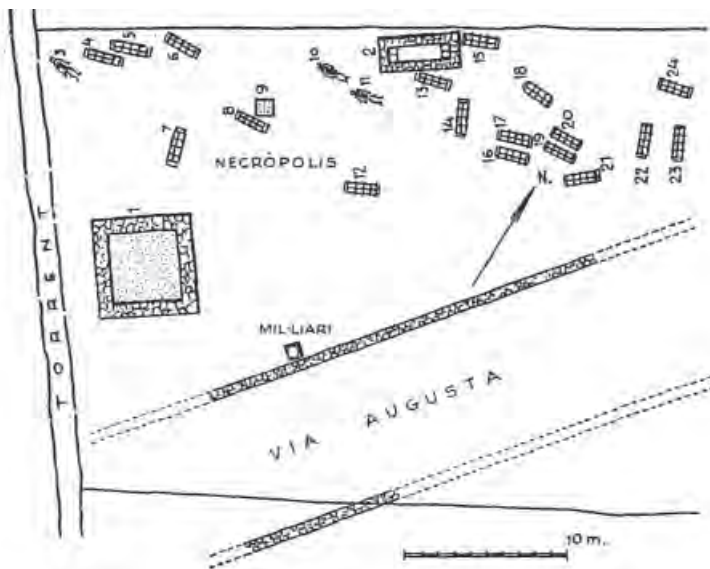

Figura 2.- Tram de la Via Augusta en el jaciment del mil·liari (dibuix: M. Ribas).

¹ En alguns casos subdividides en jaciments.

Amb la descoberta d'aquest mil·liari, amb la següent inscripció:

POTE...

PONTIF SVMVS

VIA · AVGVSTA

La qual cosa demostrava definitivament el pas de la Via Augusta pel Maresme², tot i que Marià Ribas anteriorment ja ho havia teoritzat. El formulari de la inscripció fou reconstruït per Francesca Pallarés a partir dels mil·liaris coneguts a la zona de *Barcino*, es pot datar entre els anys 8 i 9 aC i la interpretació del text seria: "l'emperador Cesar August fill de (Juli Cesar) divinitzat cònsol onze vegades, emperador XII (o XIV³) vegades, datat a setzena potestat tribunicia, pontifex suprem. Via Augusta (Fabre et alii 1983: 123). Està treballat en pedra de Montjuïc. La construcció d'aquest ramal de la Via Augusta, hom creu que fou conseqüència de la fundació de la colònia de *Barcino*.

En aquest lloc, el traçat de la via tindria una amplada d'uns nou metres, mentre que la resta de recorregut seria d'uns tres metres. Els murs laterals tindrien un gruix de 60 centímetres.

A la necròpoli adjunta s'hi varen posar al descobert vint-i-quatre enterraments, essent dividit d'ells coberts amb *tegulae*, la major part en coberta de doble vessant o caputxina, un enterrament en fossa simple, un amb lloses de pedra i dos monuments⁴ o torres funeràries, més un nombre indeterminat de restes d'enterraments en àmfora i una ossera. Destaquem dels aixovars funeraris: un braçalet de bronze amb decoració vegetal estilitzada i un amulet, o penjoll, en forma de braç.

Jaciment 2.- darrera la betzinera de la carretera de Vilassar de Mar a Argentona.

En aquest indret hi ha notícies que s'hi va localitzar la *pars rustica* d'una vil·la romana. Es van documentar fins a sis estances, restes de paviment de *signinum* i materials romans, tals com: fragments *tegulae*, d'imbrix, d'àmfora, així com ceràmica sigil·lada i ceràmica de vernís negre (Prevosti 1981: 181-183).

Jaciment 3.- Necròpolis de la piscina.

Excavada en dues intervencions arqueològiques portades a terme durant els anys 1998 i 2001, per l'empresa Atics, S.L. S'exhumaren un total de cent-set tombes. Es documentaren cinc diferents tipus d'enterrament: tombes en fossa simple, que consistien en un forat a terra; tombes formant una caixa de *tegulae*, de forma rectangular; tombes de *tegulae* amb coberta de doble vessant o caputxina; tombes fetes d'obra amb pedra i calç; i, finalment, enterraments en àmfora (Busquets / Gurrera 2015: 73 i ss).

² Una bibliografia exhaustiva, fins a l'any 1989, es pot consultar a Clariana 1989: 10.

³ Segons Pallarés també podria indicar "XVI" (?).

⁴ Veure Clariana (2023-A: 62-63) on es destaca la possibilitat que la inscripció de Manlius provingués d'aquest indret.

Jaciment 4.- Vil·la i necròpolis de La Bòbila o Rajoleria Robert.

Es tenen notícies de la necròpolis des del primer quart del segle XX. Marià Ribas va donar la notícia de la troballa de molts enterraments i com, els obrers de la Bòbila, les anaven destruint o desfent a mida que avançaven els treballs de rebaixos de terres per la rajoleria. Es calcula que es deurien destruir més de cent tombes. Es van exhumar algunes llànties romanes, entre elles un exemplar pràcticament sencer amb decoració d'una màscara teatral i la marca C·CLO·SVC (Ribas 1934: 76), una altra llàntia amb decoració d'un senglar i una tercera amb la imatge de Medusa (?). Un enterrament en *tegulae* de doble vessant va proporcionar un aixovar consistent en una gerra de sigil·lada africana "C", tipus d'El Aouja, forma Salomonson 1, així com un gerreta (olpe) monoansada. També es documentaren dos enterraments en àmfores africanes⁵.

Pel que fa a la vil·la romana que hi ha en el subsòl d'aquesta zona, les troballes també es remunten a principis del segle XX. S'exhumà un dipòsit de planta quadrada amb base de *signinum*, així com restes de diversos murs, un capitell i una base de columna de marbre blanc, més tres dòlies *in situ*, una d'elles amb marca del terrissaire: "L·AEMILI" i la indicació de mesura de capacitat, el qual estava ple de tessels blanques sense usar. Entre els materials podem destacar la troballa d'una balança romana de bronze i el seu contrapès amb forma de cap d'un nen. També es documentaren alguns petits objectes de bronze i diferents ceràmiques d'època romana (Prevosti 1981: 173-178).

Entre els anys 1987 i 1988, a l'Avinguda Eduard Ferrés es porta a terme una actuació arqueològica d'urgència, localitzant diversos murs⁶, entre les troballes es pot esmentar un paviment de *signinum* i tres dòlies arrencades, així com material d'època romana (Coll / Cazorla 1992; Vicente 1993: 160).

A l'any 2010, per part de Atics, S.L., s'efectuà una prospecció a la pista poliesportiva del Parc de la Bòbila, intervenint especialment a les sabates de fonamentació, trobant interessants restes de murs corresponents a la *pars urbana* de la vil·la i diferents materials que van des segle I dC fins al V dC (Busquets / Gurrera 2015: 137-146).

ZONA 2.- Vil·la romana del Sant Crist.

A l'any 1969, amb motiu de les obres de l'autopista de Montgat a Mataró, es posà al descobert i destruïren les restes d'una sumptuosa vil·la romana. Es localitzà parcialment la *pars urbana* i *balnea* i un segon conjunt d'estances. També es localitzà una àrea d'enterraments fetes amb *tegulae* a dues vessants i un forn d'època romana. S'exhumà una representació significativa de material alt-imperial, sobretot de sigil·lada sudgal·lica.

⁵ Segons dades de l'arxiu de Marià Ribas. També a Guardiola 1955: 19.

⁶ Per les notícies que ens han arribat, sembla que fou una actuació força llastimosa. Els membres de l'AECC de Premià de Mar així ho denunciaren i foren criticats (i alguna cosa més), per part del Servei d'Arqueologia de la Generalitat.

En aquest indret, sobretot coincidint amb la capella, molt possiblement hi hauria un santuari dedicat als déus vials que, més tard, en entrar el cristianisme fou substituït per Sant Cristòfor.

Pel que fa a la Via Augusta, Marià Ribas documentà com, en aquest sector, el paviment de la mateixa era empedrat a base de grans lloses *summa crustae* (Clariana 2002: 107-157).

ZONA 3.- Entorns de la cruïlla de la carretera de Vilassar de Mar a Argentona amb la carretera d'entrada al poble de Cabrera de Mar i en Camí del Mig.

A principis dels anys setanta del segle passat, en els terrenys del Mas de la Creueta, es localitzaren diversos materials arqueològics, entre ells restes d'una inscripció, possiblement funerària, amb les lletres: "...R... / ...VS...", així com un fons de pàtera de terra sigil·lada itàlica decorat amb quatre marques, amb disposició radial, de terrissaire L. TETTIVS d'Arezzo, datat abans del canvi d'era (Clariana 2023-B: 259-260).

Durant el primer semestre del 2001, en l'actual Parc de les Corts, també conegut com Sènia de Can Garota o Mas les Corts, es localitzaren entre les terres remogudes diferents materials d'època romana que van des de la Campaniana B fins a la sigil·lada africana "C". Entre els mateixos destaca un pivot d'àmfora laietana amb marca de terrissaire estampada, amb les lletres: "ANT" (Grup d'Arqueologia de Cabrera de Mar 2001: 16-17).

ZONA 4.- Confluència de la Riera d'Agell amb el Camí del Mig.

A mitjans del mes de març de l'any 1993, en la confluència de la Riera d'Agell amb el Camí del Mig, just sota el pont de l'autopista i a prop de cal Mamà, en uns rebaixos de terrenys, es varen posar al descobert diversos materials ceràmics d'època antiga, tals com les restes de dues àmfores del tipus ibèric i un fons de vas possiblement fet a ma. Aquestes dades venen a demostrar la presència d'alguna mena d'assentament en aquest indret. La notícia ens ve donada per Josep Vinyals que, juntament amb Rafael Esteban, portaren a terme l'actuació de salvament (Vinyals 1998: 25-32).

ZONA 5.- Confluència de l'autopista i la Riera d'Argentona amb el terme municipal de Mataró.

En aquesta zona, concretament en el lloc per on passa l'actual autopista, abans terrenys de can Nònia, es tenen notícies que durant les obres de construcció de l'autopista es destruïren diverses restes indeterminades d'època romana. Aquesta notícia fou recollida per Marià Ribas (Prevosti 1981: 250).

Anys més tard, en el paratge Ribalta, situat al nord del Camí del Mig, es localitzaren diverses restes ceràmiques. Entre ells destaca la presència de dos fragments decorats de sigil·lada sudgàl·lica (Clariana 1978-A: 99).

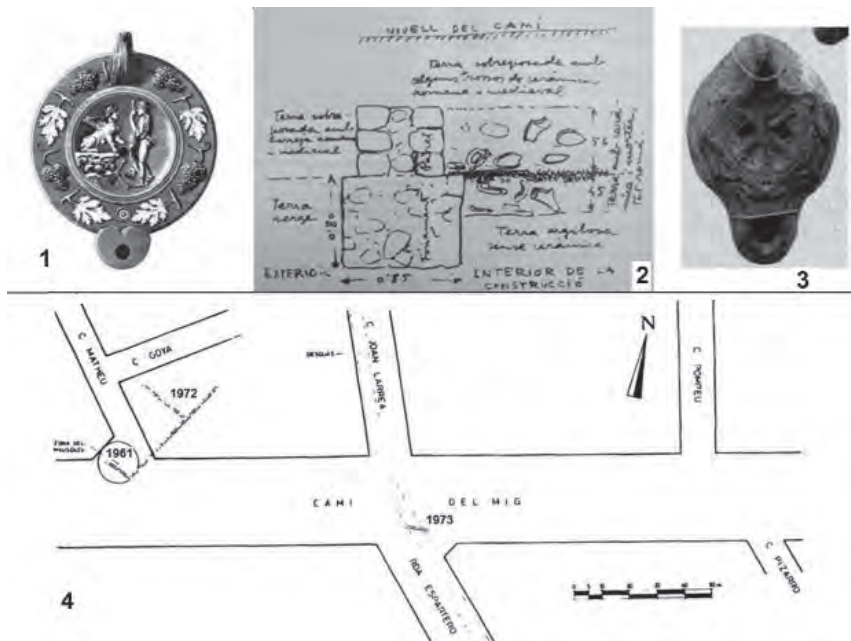

Figura 3.- Camí del Mig, Mataró: 1.- lucerna decorada amb la representació de l'enigma de l'esfinx (dibuix de Laborde). 2.- croquis de la secció transversal del mur i estratigrafia de la Via Augusta (dibuix: M. Ribas). 3.- Foto lucerna decorada amb el Crismó procedent de la Bòbila. 4.- Plànol del sector (dibuix: Clariana 1978-A).

ZONA 6.- La Bòbila i rajoleria Ros

A la zona que ocupava el solar de l'antiga Bòbila del Camí del Mig, a Mataró, durant el segle XIX, s'hi va localitzar una necròpoli que es pot datar com d'època tardoromana gràcies a la troballa de llànties paleocristianes de fabricació africanes, de la forma Dressel-Lamboglia 31. Una d'elles amb decoració central d'un peix (documentada per Marià Ribas, segons dades del seu arxiu personal) i, una altra, sencera, decorada amb un Crismó constantinià i emmarcat dins dos quadrats amb forma d'estel de vuit puntes (Figura 3, 3).

Bàsicament s'hi localitzaren tres tipologies d'enterrament o inhumació:

- El clàssic enterrament construït a base de tegulae amb forma de coberta a dues vesants o caputxina.
- Enterraments en caixa de plom. Desconeixem si presentaven alguna mena de decoració o es tractava de peces llises.
- Enterraments amb coberta feta amb una planxa de plom (Prevosti 1981: 317-319).

ZONA 7.-

Jaciment 1.- Molí d'en Llauder.

Situat a la banda sud de l'actual Camí del Mig. Les dades arqueològiques apunten a l'existència d'un important mausoleu, possiblement amb forma de temple, presentava una estança soterrània, en la qual, en el segle XIX, s'hi va localitzar una llàntia sencera (Laborde 1974: 56), de la forma Dressel-Lamboglia 28-A, decorada amb l'escena d'Edip desxifrant els enigmes de l'esfinx i, al voltant, presentava decoració de fulles de cep i raïms, la peça es trobava en possessió de don Josep Maria Pons i Ramis (Figura 3, 1).

Jaciment 2.- Àrea del mausoleu de la Gorgona.

Situat a la banda nord de l'actual Camí del Mig, en un gran espai entre els carrers Matheu i Joan Larrea. A l'any 1961, amb motiu de les obres d'uns blocs de pisos de la Caixa d'Estalvis de Mataró, en una actuació arqueològica d'urgència portada a terme per Marià Ribas⁷, es va produir la troballa de les restes d'un mausoleu, treballat en marbre blanc de Carrara, en forma d'ara monumental, decorat amb la imatge de Gorgona a l'extrem del *pulvinus* i, aquest darrer, decorat en el lateral amb unes singulars fulles vegetals estilitzades amb nerviació en forma de "Y", de les quals n'hem trobat un paral·lel a la parròquia de Llerona. En aquesta ocasió, es documentà també un mur lateral de la Via Augusta i es va poder observar com el paviment era format per restes de ceràmica de perfil gruixut (Figura 3, 2).

Anys més tard, el 1971 i 1972, amb motiu de les obres del nou edifici de la Telefònica (Figura 3, 4) es van localitzar més fragments de motlures de marbre del mateix mausoleu, així com alguns enterraments en *tegulae* amb forma de caputxina i diverses ceràmiques romanes i es va poder determinar per hi havia uns espais funeraris delimitats per murs (Lleonart 1977: 3-4).

Un any més tard, el 1973, amb motiu de la construcció del col·lector del carrer Joan Larrea, es trobà, altra cop, els murs laterals de la Via Augusta i restes de ceràmica romana de perfil gruixut que conformaven el paviment, tals com àmfores, *tegulae*, dòlils, etc. Varis dels pivots d'àmfora portaven marques de terrissaire coincidents amb les de la propera vil·la romana de Torre Llauder (Clariana 1978-B: 167-170).

⁷Tot i que, hores d'ara, sigui desconegut l'indret exacte de la troballa de la inscripció del personatge que ostentava el càrrec més alt de la *lluro* romana (Fabre *et alii* 1983: 42-46), creiem que aquesta zona podia haver estat un lloc apte per la troballa. El fet que el col·leccionista particular que la va adquirir fos un treballador municipal (L. Ferrer Barbosa) i l'obligació de silenci imposada a l'obrer que la transportava, així com la data del fets, març de 1963 (Ribas 1964: 186-188), fan sospitar que la peça espoliada podia provenir d'un lloc on s'havia efectuat una actuació arqueològica com seria els cas de l'àrea del mausoleu.

ZONA 8.- Carrer Biada, vorera sud, tocant a can Fàbregas.

Gairebé, com a continuació de les anteriors troballes. Fa alguns anys, amb la reurbanització de l'illa de can Fàbregas, en la vora sud del carrer Biada, es va portar a terme una actuació arqueològica de salvament a càrrec de l'empresa Àtics. Així, es van exhumar diferents materials amfòrics i restes de ceràmica gruixuda, així com vores d'àmfores laietanes de la forma Pascual 1 i Dressel 3-2. Entre aquest material es va poder copsar com, alguns dels pivots d'àmfora, portaven també les mateixes marques trobades a Torre Llauder. Amb tot això, va quedar demostrat que, el ferm de la Via Augusta, en el tram comprès com a mínim entre la plaça Alcalde Serra Xifra i el carrer Biada, hauria estat consolidat amb el material de rebuig provinent dels abocadors d'àmfores d'aquella vil·la romana. També es va poder documentar com, a l'indret, hi hauria un substrat de restes neolítiques, especialment ceràmiques (Pou / Gurrera 2013).

ZONA 9.- Carrer Sant Benet / Sant Josep / Riera.

Les primeres notícies que tenim es remunten al manuscrit de Baltasar Pi, de l'any 1737, on indica com, possiblement en el carrer de Sant Benet: "Se troba també a distancia de 150 pasos del convent de Carmelitas descalsas, tirant al camí ral que va a Vilassar, una grossa y forta paret de vuit palms de ample y setanta de llarch, y en ella lo circuit de una torre que ja avui es cubert de mes de sis palms de terra" (Pellicer 1887: 235; Ribas 1934: 52). Tot i la poca descripció de dades, creiem que es podria estar referint a un monument funerari situat al peu de la Via Augusta.

En el carrer de Sant Josep, s'observa com les troballes d'enterraments ocupen la zona transitable, la qual cosa ens fa suposar que el traçat de la via romana passava uns metres més al sud de la línia actual del carrer. No sabem si en el tram tocant amb la Riera vindria a coincidir amb l'àrea del monument de funerari de *Lucius Marcius*, però creiem que tindria moltes probabilitats.

Marià Ribas, en el 1934, ja ens dona notícies de com, prop de la recolzada amb la Riera, es troben enterraments de *tegulae* i restes ceràmiques. A la vegada, a la mateixa Riera, davant el carrer de Sant Josep, esmenta dos enterraments en àmfores i dues monedes (Ribas 1934: 66).

L'any 1971, a la cantonada del carrer Sant Josep tocant a La Riera, es localitzaren les restes de tres enterraments, un en fossa simple cavada al terra, l'altre amb coberta de *tegulae* i de la tercera, escapçada per la claveguera, sols es localitzà el crani (Bonamusa 1972: 37-42).

Durant els mesos de maig a octubre de 1996, per part de l'empresa Àtics, S.L., es porta a terme l'excavació del sector de la Riera davant el carrer de Sant Josep, posant-

se al descobert una espai funerari consistent en un mur de 80 cm. d'ample i, amb una extensió de 14 metres per 8 metres, fent angle recte (Figura 4). En una fossa situada sota el fonament s'hi exhumà l'esquelet d'un cadell de gos i, tocant al mur, un total de tretze inhumacions. Els aixovars eren escassos, només en dos dels enterraments es trobaren monedes (dues) i en un d'ells tres ungüentaris de vidre i un braçolet de bronze.

Anys més tard, el 2005, s'excavà en el subsòl de l'antiga llibreria Ranxo, a la cantonada del carrer Sant Josep amb la Riera. Allà s'hi exhumà una *cupa* que al seu interior contenia dues àmfores funeràries i varis restes d'infants, a prop s'hi localitzà un altre enterrament d'un gos i restes de sis enterraments d'obra i en caixa de *tegulae* (Bonamusa 2011: 227).

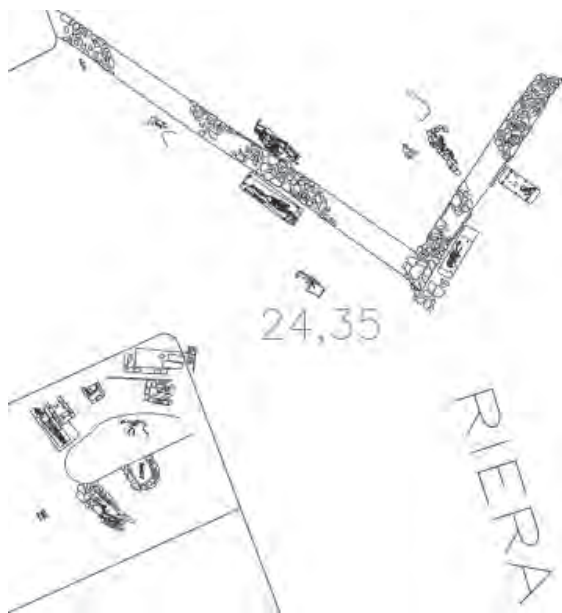

Figura 4.- Troballes efectuades en el carrer Sant Josep de Mataró cantonada amb la Riera (dibuix: J. Garcia).

L'any 2023, en les obres de reurbanització del carrer de Sant Josep es va localitzar un enterrament en fossa simple, l'enterrament d'una criatura aprofitant una àmfora de fabricació africana Keay 25, així com restes d'una segona àmfora (Moreno 2023: 164 i 171).

El més interessant d'aquesta zona, sens dubte, fou la descoberta que es produí a l'any 1814 davant l'antiga impremta de ca l'Abadal on s'exhumà la prou coneguda inscripció dedicada a *Lucius Marcius*, amb la qual cosa quedà totalment demostrat que la ciutat romana d'*Iluro* es trobava en el subsòl de Mataró. Junt amb la inscripció s'hi van trobar

restes de dues estàtues, molt possiblement pertanyents al seu monument funerari, així com diverses restes d'altres enterraments.

ZONA 10.- Porta d'entrada a l'*oppidum* d'*Iluro*.

L'actual Riera, a l'antiguitat, transcorreria pel lloc on hi ha les cases del costat est del carrer, havent-se desplaçat el seu curs al llarg dels anys. La Via Augusta arribaria a les portes de la ciutat un cop creuat el gual que hi hauria a la Riera.

L'entrada a *Iluro*, hores d'ara, encara no està suficientment ben documentada, però creiem que tenim indicis suficients. Així, a finals de l'any 1979, al solar de la Caixa d'Estalvis Laietana, sabem que es va produir la destrucció d'un llarg tram de la muralla romana que *discorria* en direcció nord-sud, alà es va poder copsar que constava d'un gran fonament fet de *caementicium* i amb carreus de granit, opus *quadratum*, a la zona vista. Anys més tard, al solar del costat est, actual floristeria Frèsia, s'hi van localitzar la continuació de dues torres que correspondrien a aquesta construcció.

Tot i que no tinguem la planta precisa de la porta principal de la ciutat, a la qual s'accediria des de la Via Augusta, en canvi si que podem fer-nos una idea de la mateixa gràcies al canelobre grafitat, amb la representació d'una porta monumental, que s'exhumà a les excavacions de can Palauet a l'any 1994. En aquest grafit es pot veure l'esquema d'una representació arquitectònica composta d'un element central (entrada o porta principal) amb coberta triangular i dues torres laterals, també amb cobertes triangulars, amb una petita porta lateral i columnes amb capitells a la planta baixa i dos reticulats rectangulars⁸ al primer pis.

Cloenda

La via, pensada inicialment per un interès de control del territori, esdevingué un element clau pel desenvolupament del mateix. Hem vist com, a l'entorn de la Via Augusta, es va donar un model d'ocupació amb presència d'establiments tipus *villae* i sobretot necròpolis i conjunts funeraris monumentals .

Finalment, creiem oportú indicar com, a nivell del terme municipal de Vilassar de Mar, donat que es coneix un bon tram de la via, amb el miliari inclòs i l'estat excepcional en que es van trobar les restes en el moment de l'excavació, seria desitjable redescobrir les restes i valorar les possibilitats de restauració i conservació vista, de cara a la seva musealització i que al mateix temps podria esdevenir un dels elements d'atractiu cultural del municipi. Això, a la vegada, coadjuvaria en la dinamització de visites i turisme cultural, no sols de Vilassar sinó també dels municipis de l'entorn on es conserven vestigis arqueològics.

⁸ Possiblement seria comparable amb la decoració reticulada que veiem a la Porta Marzia de Perusia, a Itàlia (Coarelli 2006 : 83, fig. 5).

Bibliografia

- BONAMUSA, J. (1972): "Mataró: la necròpoli ilironesa de la Riera, actualitzada arran de les últimes troballes". *Información Arqueológica*, 8-9. Barcelona: 37-42.
- BONAMUSA, J. (1975): "Fons de sigil·lata aretina (Cabrera de Mar)". *Memòria d'Activitats de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró*. Mataró: 15.
- BONAMUSA, J. (2011): *De la civitas d'Iluro a Alarona (Mataró, Barcelona), entre la Tetrarquia i els Carolingis*. Mataró.
- BOSCH, M. (1998): "La Gorgona de Mataró. Un altar funerari monumental a la Via Augusta dins el territori d'Iluro". *Laietania*, 10. Mataró: 127-141.
- BUSQUETS, C.; GURRERA, M. (2015): *Vida i mort a l'entorn de la Via Augusta a Vilassar de Mar*. Vilassar de Mar.
- CEAN-BERMEDEZ, J.A. (1832): *Sumario de las Antiguedades Romanas que hay en España, en especial las pertenecientes a las bellas artes*. Madrid.
- CELA, X.; REVILLA, V. (1999): *Iluro una ciutat per descobrir*. Mataró.
- CLARIANA, J.F. (1978-A): "Trobada de materials arqueològics romans al veïnat de Cerdanyola (Mataró)". *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, 4, gener-juny. Mataró: 99.
- CLARIANA, J.F. (1978-B): "Noves troballes de restes romanes en el Camí del Mig (Mataró)". *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, 5-6, juliol-desembre: 167-170.
- CLARIANA, J.F. (1989): "Les vies de comunicació del Maresme a l'Antiguitat: un estat de la qüestió". *V Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró: 7-32.
- CLARIANA, J.F. (1990): "Aproximació a la red viària de la comarca del Maresme". *La red viària en la Hispania Romana*. Zaragoza: 113-129.
- CLARIANA, J.F. (1996): *Iluro, ciutat romana*. Mataró (3ª edició).
- CLARIANA, J.F. (2002): "La vil·la romana del Sant Crist (El Maresme): interpretació i estudi dels materials recuperats en el curs de la seva destrucció". *Laietania*, 13. Mataró: 107-157.
- CLARIANA, J.F. (2023-A): "Nota sobre algunes descobertes epigràfiques romanes del Maresme abans del 1900". *XV Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme*, 2022. Cabrera de Mar: 59-71.
- CLARIANA, J.F. (2023-B): "Notícia sobre una marca de terrissaire en TSI provinent del Mas de la Creueta (Cabrera de Mar)". *Felibrejada*, 101. Grup d'Història del Casal. Mataró: 259-260.

COARELLI, F. (2006): "*Le porte di Perugia*". *Stadttore. Bautyp und Kunstform. / Puertas de ciudades. Tipo arquitectónico y forma artística*. Mainz: 79-87.

COLL, R.; CAZORLA, F. (1992): "Vilassar de Mar arqueològic". *Els Quaderns de Singladures*, suplement 2. Vilassar de Mar.

FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. (1983): *Inscripcions romanes de Mataró i la seva àrea*. Mataró.

FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. (1984): *Inscriptions romaines de Catalogne. I. Barcelone (sauf Barcino)*. Paris (=IRC I).

Grup d'Arqueologia de Cabrera de Mar (2001): "Informe: Sobre les troballes arqueològiques enregistrades en la zona de la Sènia de Can Garota (Mas Les Corts). Cabrera de Mar". *Felibrejada*, 57, maig juny. Grup d'Història del Casal. Mataró: 16-17.

GUARDIOLA, L. (1955): *Sant Joan de Vilassar (Historia i Geografia de la comarca vilassanesa i del Maresme)*. Vilassar de Mar.

LABORDE, A. DE (1974): *Viatge pintoresc i històric. El Principat*. Barcelona 1974.

LLEONART, R. (1977): "Noves descobertes romanes en el Camí del Mig (Mataró)". *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme*, 1, gener-abril. Mataró: 3-4.

MORENO, I. (2023): "La intervenció arqueològica preventiva al carrer de Sant Josep (Mataró)". *Laietania*, 24. Mataró: 163-176.

PALLARÉS, F. (1975): "La topografia i els orígens de la Barcelona romana". *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, XVI. Barcelona: 5-56.

PELLICER, J.M. (1887): *Estudios histórico-arqueológicos de Iluro, antigua ciudad de la España Tarraconense. Región Layetana*. Mataró.

Pi, B. (1737): "Breu resumen de la antiguitat y noblesa de la ciutat de Mataró", manuscrit publicat a *Museu*, gener-febrer 1949. Mataró.

POU, R.; GURRERA, M. (2013): *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer Biada (jaciment Via Augusta). Mataró (El Maresme). Novembre-desembre de 2012*. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (inèdita).

PREVOSTI, M. (1981): *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Mataró. Caixa d'Estalvis Laietana.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J.F. (1988): *Torre Llauder, Mataró. VII-la romana*. Barcelona.

PUJADES, G. (1609): *Cronica Universal del Principat de Cathalunya*. Barcelona.

RIBAS, M. (1934): *Origen i fets històrics de Mataró*. Mataró, Imprenta Minerva.

RIBAS, M. (1952): *El poblament d'Ilduro*. Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la Secció Històrico - Arqueològica, XII. Barcelona.

RIBAS, M. (1964): *Els orígens de Mataró*. Mataró.

RIUS; J. (1866): *Memorias históricas de la ciudad de Mataró*. Mataró.

Secció Arqueològica del Museu de Mataró (1977): *Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró*. Mataró.

VICENTE, M. D. (1993): "La Muralla, Vilassar de Mar". *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana / Antiquitat tardana. Campanyes 1982 - 1989*. Barcelona: 160.

VINYALS, J. (1998): "Materials pre-romans trobats en la confluència de la riera d'Agell, el camí del Mig i el pont de l'autopista A-19 (Cabrera de Mar)". *XIV Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró: 25-32.